

Н.А. Никифорова,
О.В. Кузьменко,
І. А. Громакова,
М.О. Іваненко

ДУ Інститут медичної
радіології ім. С.П. Григор'єва
АМН України, Харків

Індивідуальні особливості відновлення лейкопоезу щурів після загального одноразового рентгенівського опромінювання

Individual features of leucopoiesis restoration
in rats after total single x-ray exposure

Цель работы: Изучение восстановления лейкопоза после однократного общего рентгеновского облучения крыс в дозе 6 Гр в утреннее и вечернее время, в зависимости от индивидуальной реакции животных на стрессорное тест-воздействие.

Материалы и методы: Эксперимент проведен на 68 крысах-самцах линии Вистар. За две недели до рентгеновского облучения животных подвергали 3-часовому иммобилизационному стрессу в положении лежа на животе. По соотношению числа лимфоцитов к уровню нейтрофилов крысы были разделены на гипо- и гиперреактивных. Животных облучали тотально одноразово в дозе 6 Гр в 8:00 и 20:00. Влияние облучения на лейкопоз изучали на 3, 7, 14, 21 и 30-е сутки после облучения.

Результаты: Показано, что индивидуальные различия в реакции животных на стресс определяются степенью пост-радиационных нарушений белого ростка периферической крови, начиная с 3-х суток после рентгеновского облучения. Динамика изменения количественных показателей крови крыс, облученных в 20:00, достоверно различалась между гипо- и гиперреактивными животными на все сроки наблюдения. Было установлено, что независимо от времени суток проведения рентгеновского облучения, как у гипо-, так и у гиперреактивных животных не наблюдалось полного восстановления общего числа лейкоцитов, относительного содержания лимфоцитов и нейтрофилов вплоть до конца наблюдения (30-е сутки).

Выводы: У гипореактивных животных, облученных в 20:00, выявлено минимальное повреждающее действие радиации на лейкопоз по сравнению с гиперреактивными, а также со всеми крысами, облученными в 8:00, независимо от реакции на стресс. Установлена более высокая выживаемость гипореактивных животных по сравнению с гиперреактивными.

Ключевые слова: иммобилизационный стресс, ионизирующая радиация, индивидуальная реакция, лейкопоз.

Ключові слова: іммобілізаційний стрес, іонізувальна радіація, індивідуальна реакція, лейкопоз.

Індивідуальний підхід до оцінки реакцій організму на дію як радіаційних, так і нерадіаційних чинників нині набув особливої актуальності. Важливість такого підходу визначається необхідністю прогнозування ускладнень, які виникають, зокрема з боку кровотворення, при застосуванні радіації в онкологічній практиці. Експериментальні дані дозволили дослідникам дійти висновку, що радіочутливість є окремим проявом особливостей загальної реактивності індивідуума [1].

Objective: To investigate leucopoiesis restoration in rats after total single x-ray exposure at a dose of 6 Gy in the morning and evening depending on individual reaction of the animals to stress test.

Material and Methods: The experiment was performed on Wistar 68 male rats. Two weeks prior to the exposure the animals were exposed to 3-hour immobilization stress in prone position. The rats were divided into hypo- and hyperreactive animals with the consideration of lymphocyte to neutrophil ratio. The animals were exposed to a single dose of 6 Gy at 8 a.m. and 8 p.m. The influence on leucopoiesis was investigated on days 3, 7, 14, 21, 30 after the exposure.

Results: Individual variation in the reaction of the animals to stress was determined by the degree of post-radiation disorders of the peripheral blood white sprout beginning from day 3 after the exposure. The changes in quantitative parameters of the blood of the rats irradiated at 8 p.m. significantly differed between hypo- and hyperreactive animals at all terms of the observation. It was established that irrespective of the time of the day x-ray exposure of both hypo- and hyperreactive animals, complete restoration of total amount of leukocytes, relative amount of lymphocytes and neutrophils were not observed until the end of the study (day 30).

Conclusion: Minimal damage of leucopoiesis was revealed in hyporeactive animals irradiated at 8 p.m. when compared with hyperreactive animals and all animals (irrespective of their reaction) irradiated at 8 a.m. Higher survival of hyporeactive animals vs hyperreactive ones was established.

Key words: immobilization stress, ionizing radiation, individual reaction, leucopoiesis.

Однією з класичних моделей оцінки загальної реактивності організму є відповідна реакція на стрес. На думку багатьох авторів, зміни, які характеризують реактивність організму на вплив стресового фактора і визначають ступінь його адаптації, мають певне відбиття в зміні морфологічного складу крові [2–4].

Раніше на моделі пролонгованої лейкопенії (опромінення щурів у дозі 4 Гр) було показано, що реакція лейкопоезу на іммобілізаційний стрес дозволяє розділити дослідних тварин на

гіпо- та гіперреактивних [5]. У гіпореактивних щурів, опромінених у дозі 4 Гр о 20:00, ушкоджувальна дія радіації з боку білої крові була мінімальною. Тому вважали доцільним вивчити відновлення лейкопоезу щурів за їх реакцією на стрес після опромінення у дозі, яка викликає практично 50 %-ву загибель тварин.

Метою даної роботи стало вивчення відновлення лейкопоезу після одноразового загального опромінення щурів у ранковий та вечірній час у дозі 6 Гр залежно від індивідуальної реакції тварин на стресорний тест-вплив.

Методика дослідження

Експериментальні дослідження виконували на 68 щурах-самцях лінії Вістар тримісячного віку вагою 180–220 г, які перебували в умовах стандартного світлового та харчового режиму (вода та їжа *ad libitum*). Всі дослідження на тваринах проводили з дотриманням Міжнародних правил Європейської конвенції про захист хребетних тварин, використовуваних для експериментів, та з іншою науковою метою (Страсбург, 1985). За два тижні до опромінення тварин піддавали стрес-впливу 3-годинною іммобілізацією в положенні лежачи на животі (о 9-й годині ранку). Щурів опромінювали у двох опозитних точках о 8:00 (1-ша група — гіперреактивні, 3-тя — гіпореактивні тварини, $n = 15$ для кожної групи) та о 20:00 (2-га група — гіперреактивні, 4-та — гіпореактивні тварини, $n = 15$ для кожної групи) у дозі 6 Гр на рентген-апараті РУМ-17 при напрузі 190 кВ, силі струму 10 мА, фільтрах 0,5 мм Cu +1 мм Al. Потужність дози 0,216 Гр/хв.

Вплив рентгенівського опромінення на лейкопоез вивчали прижиттєво на 3, 7, 14, 21, 30-ту добу після променевої дії.

Кров відбирали з латеральної хвостової вени. Кількість лейкоцитів підраховували загальноприйнятим методом у камері Горяєва.

Відносний вміст лімфоцитів та нейтрофілів визначали морфологічним методом.

Отримані дані опрацьовували за допомогою пакета статистичних програм з використанням *t*-критерію Стьюдента.

Результати та їх обговорення

Було проаналізовано особливості пострадіаційної депресії лейкопоезу щурів з різною реактивністю. Класичною моделлю оцінки реактивності є відповідна реакція на стресорний вплив. Деякі автори вважають що складні зміни, які характеризують реактивність організму на такий вплив, отримують відповідне відображення у змінах морфологічного складу крові (табл. 1). Ступінь вираженості змін клітин білої крові у кожного організму може характеризувати його реактивність по відношенню до подразника [6].

Як відомо, щури характеризуються лімфоїдним типом кровотворення і у нормі співвідношення лімфоцитів і нейтрофілів коливається від 2,5 до 3,3 %.

Після стресорного впливу за реакцією лейкопоезу тварин розділили: на гіперреактивних (1-ша, 2-га групи) — з різко вираженою порівняно з вихідним показником кожної тварини зміною відсоткового співвідношення вмісту лімфоцитів і вмісту нейтрофілів (λ/η) $0,49 \pm 0,01$ %, і гіпореактивних (3-тя, 4-та групи) — з односпрямованою, але менш вираженою реакцією (співвідношення λ/η) $0,92 \pm 0,08$ %, відразу після іммобілізації ($p < 0,01$ між групами). Середнє значення даного коефіцієнта в нормі становило $2,30 \pm 0,09$ % (1,84–2,37 %), ($n = 8$).

Таблиця 1

Зміна кількості лейкоцитів, нейтрофілів і лімфоцитів у периферичній крові гіпо- та гіперреактивних щурів після 3-годинної іммобілізації

The changes in the number of leukocytes, neutrophils and lymphocytes in peripheral blood of hypo- and hyperreactive rats after 3-hour immobilization

Умови дослідження	Група	n	Лейкоцити $\times 10^9/\text{л}$	Нейтрофіли		Лімфоцити	
				%	$\times 10^9/\text{л}$	%	$\times 10^9/\text{л}$
Перед іммобілізацією	Разом	68	$14,55 \pm 0,40$	$29,60 \pm 0,07^*$	$4,30 \pm 0,10^*$	$60,50 \pm 0,80$	$8,80 \pm 0,40$
Одразу після іммобілізації	1	30	$15,76 \pm 1,10^*$	$60,75 \pm 1,00^{*,**}$	$9,60 \pm 0,60^{*,**}$	$28,25 \pm 0,90^{*,**}$	$4,45 \pm 0,06^*$
	2	30	$13,85 \pm 0,50$	$47,13 \pm 0,80$	$6,51 \pm 0,70$	$43,00 \pm 0,50$	$5,95 \pm 0,30$
Через 24 години після іммобілізації	1	30	$17,90 \pm 0,09^*$	$29,60 \pm 0,70^*$	$6,95 \pm 0,70^*$	$60,50 \pm 1,80^*$	$8,97 \pm 0,50^*$
	2	30	$18,60 \pm 1,30$	$25,00 \pm 0,90^*$	$5,77 \pm 0,08^*$	$65,40 \pm 1,10^*$	$11,00 \pm 0,70$

Примітка. Відмінності вірогідні у порівнянні: * — з показниками до впливу факторів; ** — груп 1 (гіперреактивні) та 2 (гіпореактивні); n — кількість тварин, $p \leq 0,05$.

З даних літератури відомо, що найбільшу радіорезистентність мають нормореактивні тварини [7, 8]. Нами ж було досліджено особливості пострадіаційної депресії лейкопоезу у гіпер- та гіпореактивних тварин, опромінених у різний час доби у дозі 6 Гр, що забезпечує тривале пригнічення лейкопоезу.

Після рентгенівського опромінювання у гіперреактивних тварин розвивався нейтрофільний лейкоцитоз з одночасним зменшенням лімфоїдних елементів. Відносний вміст нейтрофілів до опромінювання складав $29,6 \pm 0,7\%$, а після нього підвищувався до $75,4 \pm 1,5\%$ ($p < 0,05$). Водночас відносний вміст лімфоцитів зменшувався від $60,5 \pm 1,8$ до $26,2 \pm 0,5\%$ ($p < 0,05$). У групі гіпореактивних тварин у цей період спостереження нейтрофільна реакція була менш вираженою: відносний вміст нейтрофілів до променевої дії складав $25,0 \pm 0,9\%$, а після рентгенівського опромінювання зростав до $49,8 \pm 1,1\%$ ($p < 0,05$), а відносний вміст лімфоцитів зменшувався від $65,4 \pm 1,1$ до $40,9 \pm 2,0\%$ ($p < 0,05$).

Аналіз співвідношення основних клітинних популяцій білої крові щурів при пострадіаційному відновленні показав, що незалежно від часу рентгенівського опромінювання у тварин усіх груп спостерігались аналогічні зміни величин досліджуваних показників.

Дані щодо кількісної зміни клітинного складу периферичної крові щурів після рентгенівського опромінювання наведені на рис. 1–3.

У досліджених групах тварин на 3-тю добу загальна кількість лейкоцитів (див. рис. 1) знижувалася майже вдвічі порівняно з вихідним рівнем. На 7-му добу спостерігали абортівне підвищення кількості цих клітин.

На 30-ту добу, яка була останньою досліджуваною точкою експерименту, не було зареєстровано повного відновлення рівня клітин. Виняток склали гіпореактивні тварини, опромінені о 20:00. Кількість лейкоцитів у них досягала вихідного рівня.

Відносний вміст лімфоцитів у тварин 1-ї та 2-ї груп (гіперреактивні щури, опромінені о 8:00 та о 20:00 год.) на 3-тю добу був нижчим ($p = 0,02$) порівняно з величинами показників, зареєстрованими у щурів 3-ї та 4-ї груп

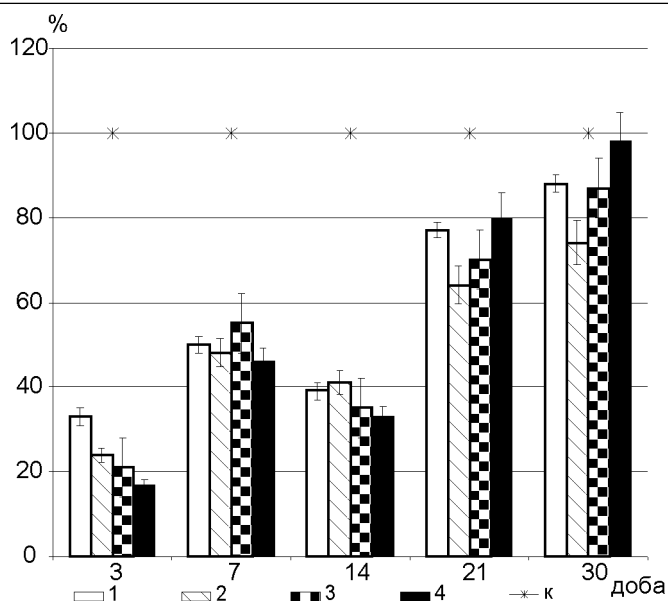

Рис. 1. Динаміка пострадіаційного відновлення рівня лейкоцитів периферичної крові гіпер- і гіпореактивних щурів, опромінених у різний час доби: 1-ша, 3-тя групи — 8:00; 2-га, 4-та групи — 20:00

Fig. 1. The changes in post-exposure restoration of peripheral blood leukocyte level in hyper- and hyporeactive rats exposed at various time of the day: groups 1 and 3 — 8 a.m., groups 2 and 4 — 8 p.m.

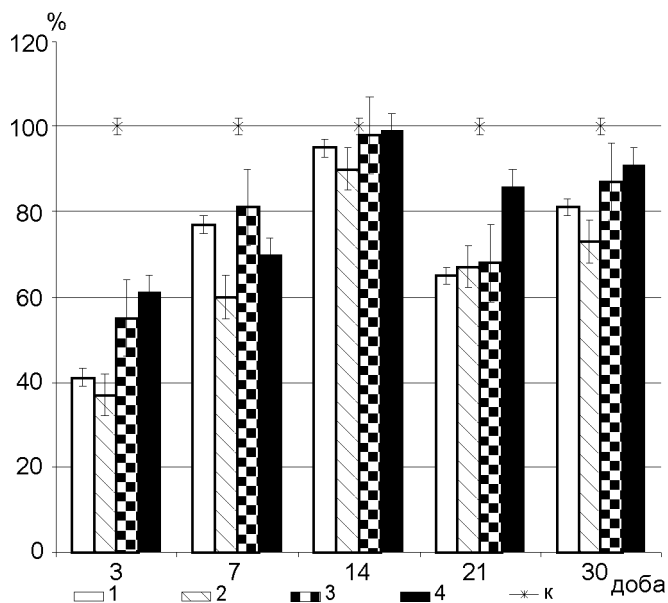

Рис. 2. Динаміка пострадіаційного відновлення рівня лімфоцитів периферичної крові гіпер- і гіпореактивних щурів, опромінених у різний час доби: 1-ша, 3-тя групи — 8:00; 2-га, 4-та групи — 20:00

Fig. 2. The changes in post-exposure restoration of peripheral blood lymphocyte level in hyper- and hyporeactive rats exposed at various time of the day: groups 1 and 3 — 8 a.m., groups 2 and 4 — 8 p.m.

(гіпореактивні щури, опромінені о 8:00 та о 20:00 год.) (див. рис. 2), а відносний вміст нейтрофілів у тварин 3-ї та 4-ї груп був вдвічі ($p = 0,02$) вищим за вихідний у тварин 1-ї та 2-ї груп (рис. 3).

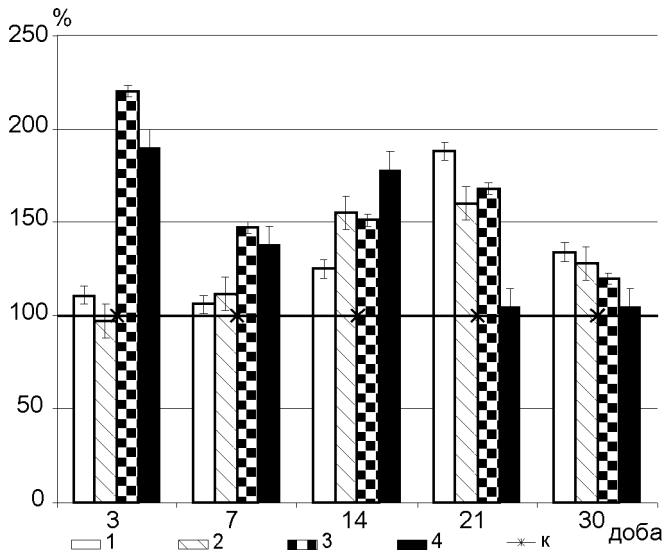

Рис. 3. Динаміка пострадіаційного відновлення рівня нейтрофілів периферичної крові гіпер- і гіпореактивних щурів, опромінених в різний час доби: 1-ша, 3-тя групи — 8:00; 2-га, 4-та групи — 20:00

Fig. 3. The changes in post-exposure restoration of peripheral blood neutrophil level in hyper- and hyporeactive rats exposed at various time of the day: groups 1 and 3 — 8 a.m., groups 2 and 4 — 8 p.m.

На 7-му добу в усіх групах відмічали подальше підвищення відносної кількості лімфоцитів і зниження відносної кількості нейтрофілів. На 14-ту добу відбувався абортивний підйом відносної кількості лімфоцитів, на 21-шу добу було зареєстровано зниження рівня цього показника без його відновлення до кінця спостереження (30-та доба).

Наявність абортивного піднесення клітин білої крові при загальному опромінюванні щурів є відображенням процесів постпроменевої регенерації різних ростків кісткового мозку.

При дозі 6 Гр у ньому відбувається повільне відновлення лімфоїдних клітин, але на 14-ту добу їх кількість тимчасово підноситься у вигляді лімфоїдного піку, що збігається з даними інших авторів [9, 10]. Деякі науковці вважають [11–13], що розвиток такого піку в опромінених щурів відбувається лише внаслідок посилення проліферації цих клітин у кістковому мозку.

Втім, малоймовірно, що даний процес може бути єдиною причиною збільшення кількості лімфоїдних клітин, оскільки в механізмі утворення лімфоїдного піку мають значення два процеси — розмноження та міграції клітин

[14,15]. Саме міграція може бути одним із механізмів подальшого зниження рівня лімфоцитів, оскільки периферична кров — основний мобільний резервуар, з якого клітини надходять до місць функціонування. Тому саме у крові тривало зберігається зниження кількості лімфоцитів.

Таким чином, незалежно від часу проведення одноразового загального рентгенівського опромінення у дозі 6 Гр і реактивності кровотворної системи тварин, не спостерігається повного відновлення відносного вмісту лімфоцитів до 30-ї доби. Лімфопенія у гіпореактивних тварин, опромінених о 20:00, не була такою глибокою впродовж усього періоду спостереження.

Проведені експериментальні дослідження дають можливість вважати, що гіперреактивні тварини мають більш високу радіоуразуваність порівняно з гіпореактивними.

Аналіз виживаності тварин з різною реактивністю кровотворної системи показав, що загибель щурів склала 80 % для гіперреактивних, опромінених о 8:00, а для гіпореактивних тварин, опромінених о 8:00 та гіпо- і гіперреактивних, опромінених о 20:00 — 60 % ($p < 0,02$) на 30-ту добу спостереження, яка була останньою дослідною точкою. Це збігається з даними літератури щодо рівня летальності даного виду щурів при рентгенівському опроміненні в дозі 6 Гр [14, 15].

Висновки

1. Інтенсивність пострадіаційної депресії лейкопоезу визначається індивідуальними особливостями організму.

2. Гіперреактивні тварини мають вищу радіочутливість порівняно з гіпореактивними тваринами.

3. У гіпореактивних щурів, опромінених о 20:00, ушкоджувальна дія радіації на лімфопоез є мінімальною.

4. Гіпореактивні щури мали більшу загальну виживаність, ніж гіперреактивні.

Література

1. Даренская Н.Г., Короткевич А.О., Малютина Т.С., Насонова Т.А. // Рад. биол. Радиоэкол. — 2001. — Т. 41, № 2. — С. 165–170.

-
2. Гаркави Л.Х., Квакин Е.Б., Уколова М.А. *Адаптационные реакции и резистентность организма.* — Ростов-на Дону: Изд-во Ростов. ун-та, 1990. — 224 с.
  3. Лозинская И.Н., Никифорова Н.А., Москаленко И.П. // *Радиобиол.* — 1992. — Т. 32, вып. 2. — С. 218–221.
  4. Михеев А.Н., Шилина Ю.В., Гуца Н.И. *Значение радиобиологических исследований в формировании общих представлений о механизмах биологической адаптации // Пардигм сучасної радіобіології. Радіаційний захист персоналу об'єктів атомної енергетики: Матер. наук.-практ. конф.* — Чорнобиль, 2004. — С. 44.
  5. Кузьменко О.В., Никифорова Н.А., Громакова І.А., Іваненко М.О. // *УРЖ.* — 2008. — Т. XVI, вип. 1. — С. 54–60.
  6. Поспишил М., Ваха И. *Индивидуальная радиочувствительность, ее механизмы и проявления* — М.: Энергоатомиздат, 1986. — 112 с.
  7. Toru Abo, Kawamura T. // *J. Therapeutic Apheresis.* — 2002. — Vol. 6, № 5. — P. 348–357.
  8. Белоусова О.И., Горизонтов П.Д., Федотова М.И. *Радияция и система крови.* — М.: Атомиздат, 1979. — 129 с.
  9. Хаитов Р.М., Лесков В.И. // *Рос. физиол. журн. им. И.М. Сеченова.* — 2001. — Т. 87, № 8. — С. 1060–1072.
  10. Haus E. // *Chronobiol.Int.* — 2002. — Vol.19, № 1. — P. 77–100.
  11. Chumak A., Bazyka D., Vyelyaeva N. et al. // *Int. J. Low Radiation.* — 2003. — Vol. 1, № 1. — P. 19–23.
  12. Гольдберг Е.Д., Дыгай А.М., Хлусов И.А. и др. // *Бюлл. эксп. биол. и мед.* — 1991. — № 7. — С. 15–17.
  13. Сох Т. *Стресс. М.: Медицина* — 1981. — 330 с.
  14. Кириличева Г.Б., Соловьева М.С., Пронин А.В. // *Мед. иммунол.* — 2004. — Т. 6, № 3, 5. — С. 232–233.
  15. Мороз Б.Б., Дешевой Ю.Б. // *Рад. биол. Радиоэкол.* — 2001. — Т. 41, № 1. — С. 5–9.

Надходження до редакції 12.06.2008.

Прийнято 18.06.2008.

Адреса для листування:

Никифорова Наталія Андріївна,
ДУ Інститут медичної радіології ім. С.П. Григор'єва АМНУ,
вул. Пушкінська, 82, Харків, 61024, Україна